

1873 թ. եւ 1879 թ. Կ.Պոլիս դնալիս եւ վերադարձիս Արդանուէ, Արդւին եւ սրանց շրջակայքը պտտելուց յետոյ, երբ Արդւինից նաւակով իջայ Բորչիա եւ Մարաղիդ, ինձ հետաքրքրեցին վերին Մարաղիդի հարաւային եւ հիւսիսային կողմերը գտնւած կիսակործան դմբէթաւոր տաճարները, փերթեւանի ամրոցը, փէլեւանի բերդերն ու աւերակները. մանաւանդ Ճորոխի վրայ քցւած միակամար հսկայական կամուրջները: Լեռների դազաթներին եւ լանջերին շինւած դղեակ-ամրոցները, վանքերն ու դմբէթաւոր տաճարներն տասնեակ կիլոմետր հեռւորութիւնից անցորդի աչքն էին գրաւում եւ ստիպում էին հարցեր տալու դրանց մասին անցորդներին կամ դիտեցողներին:

Կարսի նահանգը ցարական կառավարութիւնը գրաւելուց յետոյ, երբ նահանգի մոլի կղերի առաջնորդութեամբ Իսլամ ժողովրդի մեծագոյն մասը գաղթեց Ալիւս եւ Իրիս գետերի ափերը. Իսլամն ատոյղները մնացին: 1880 թ. Ոլթիի գիւղացիներն եկան խնդիր տւին Կարսի առաջնորդ Աղւանեան եպիսկոպոսին, որ իրենց մկրտեն եւ ընդունին Հայոց եկեղեցու գիրկը: Խնդրատուները իրենց հետ բերել էին պապէնաւանդ մազազաթի մաշտոցներ, շարականներ, աւետարաններ, սկիհ, մասնատուփ, մեռոնի ամաններ եւ ասում էին — «Մեր պապերը